

KISS ATTILA

A nyugati oguz (úz) törzsek helynévi nyomai a Kárpát-medencében

Bevezetés

Az Árpád-kori Magyar Királyság területén több nomád nép is letelepedett, miután kiszorult a kelet-európai steppéről. A besenyők és a kunok nyomait sok olyan földrajzi és helynév őrzi, amely világosan mutatja, hogy ezek a nomád töredékek a Kárpát-medencében találtak új szállásterületre. Azonban a besenyők és a kunok mellett egy másik, török nyelvű nomád nép, az úz¹ is új hazát talált a középkori Magyar Királyságban. Több olyan földrajzi- és helynév található a történelmi Magyarország területén, amelyeket feltételeken az úz törzsek hagyatékának lehet tartani, s okleveles adatok is mutatják nyomaikat. Azonban azok a törekvések, amelyek arra irányultak, hogy a magyar területekre költözött török nyelvű néptöredékek emlékeit összegyűjtsék, csak érintőlegesen taglalták a fellelhető, úzokhoz köthető helynévi nyomokat, földrajzi neveket, etimológiákat. Munkámban megpróbálom összegezni azokat az adatokat, amelyek talán az úzok emlékeit őrzik és megkísérlek levonni néhány tanulságot az úzok kárpát-medencei jelenlétére vonatkozólag.

A besenyők és kunok nyomai az úz törzsek kárpát-medencei emlékeivel szemben jól meghatározható egészet alkotnak. Ellenben az úzokhoz köthető adatokat a szakirodalom máig feltételeken kezeli, s gyakorlatilag alig van olyan emlék, amelyhez ne társítanának különböző, az úz eredetet elvető etimológiákat. A kutatás elfogadta, hogy a korai Magyar Királyság keleti kapcsolataiban a besenyők és a kunok mellett az úzok is szerepet játszottak, és később egyes töredékek az országban letelepedve kezdetben határőri feladatokat láthattak el, mégis alig tudunk valamit a magyarországi úz maradványokról.

Vizsgálódásom alapja két megállapításra épül. Okleveleink több helyen szólnak, főleg mint személynévokról, *Úsról*, *Uzról*. Pais Dezső úgy vélte, hogy az *Us* alakokban a 'nagyapa' jelentésű *ús-ös*, mai *ős* szavunk lappang, pusztán és kicsinyítő képzővel megtoldva² (PAIS 1922, 30), viszont etnikumot jelző nevekkkel találkozunk az *Uz* alakok és azok diminutív képzővel ellátott formáival³ (PAIS 1922, 100). Többször is előfordul, hogy az úz népvét magába foglaló hely- és földrajzi név egyszer z-vel, másszor s-sel van átírva; ilyen esetekben, ha a név török nyelvi környezetben tűnik fel (azaz a környezetében török etimológiájú, besenyőkhöz, esetleg úzokhoz köthető földrajzi vagy helynév található), valószínűsíthetően úz helynévi nyommal lehet számolni. A másik gondolat egy régészeti lelet és egy történeti-földrajzi adat megfeleltetésén alapuló megállapítás. Mesterházy Károly egy 1940-ben, Ártánd-Zomlinpusztáról előkerült leletegyüttest vizsgált meg, s kimutatta, hogy az az orosz fejedelemségek nomád határőreinek, a *csornüje klobukok* hagyatékával mutat rokonságot (MESTERHÁZY 1976, 78). A *fekete sívegesek* csapatainak gerincét az úz törzsek adták⁴ (KOSSÁNYI 1924, 530; 535); Mesterházy rámutatott, hogy a lelőhelytől nyugatra kb. 7 km-re állt az

Árpád-korban egy *Kékes* nevű falu, amelynek első okleveles feltűnésekor, 1319-ben volt egy másik neve is: *Uzfalva*. Feltehetőleg a falu eredeti neve Kékes volt, s a tatárjáráskor elnéptelenedett terület királyi adományból jutott egy előkelő úz harcos birtokába. A falu vagy a környező falvak népe pedig az új birtokos nemzetiségéről nevezhette el a falut.⁵ Mesterházy a következőt levonva megjegyzi: „kellő régészeti bizonyítékok mellett nincs okunk kétkedni az Úz, Ózd helynevek történeti forrásértékében, már ami az úz törzsekhez köthető helynévi anyagot illeti” s fejtegetéseire hozzáfűzi, hogy az Ártánd-zomlin pusztai sírlelet földrajzi helyzete arra figyelmeztet, hogy a zárt kun településterületen kívül is számolnunk kell kunokhoz csatlakozott népelemek megtelepedésével⁶ (MESTERHÁZY 1976, 79).

Az eddigiek alapján kiindulópontnak tekinthető mindazon földrajzi és helynevek, amelyek magukban foglalják az *Uz* alakot, akár pusztán, akár ebből képezve jelennek meg, s ezek adatolhatók a régiségből, de ma is élő nevek, melyek korabeli alakjukat megtartották, és török nyelvi környezetben fordulnak elő, és ide sorolok néhány földrajzi név etimológiáját, amelyek a török nyelvekből fejthetők meg, de az oszmán-török jövevényszavaknál időben korábbiak.⁷ Ligeti szerint a földrajzi névanyag vizsgálata során úz elemek nem kerültek elő, az *Uzon*, *Uzd*, *Ózd* és az úz nevet idéző helynevek önmagukban nem szolgáltatnak elegendő bizonyítékot új települések hitelt érdemlő igazolásához. Ugyanígy szkeptikus a magyar nyelv szóképzésének úz elemeivel; magyar nyelvbe kerülésüket lehetségesnek tartja, de megjegyzi: „ezeket azonban a többi török elemek felismerhetetlenül lefedték”, bár fejtegetéseire azt is hozzáfűzi, hogy az úzok nyelve „lényeges pontokon különbözött a besenyőkéttől és a későbbi kunokétól” (LIGETI 1986, 537), tehát nyomaik elvileg fellelhetők a magyar nyelvben.

Itt kell megjegyeznem, hogy az etimológiáknál nem fogok állást foglalni azoknak úz vagy besenyő eredetével kapcsolatban, minthogy egyelőre nincs turkológiai képzettségem; dolgozatom történeti-földrajzi megközelítésű. Az eddigi szakirodalomban úznak minősített helynevek értékelésére csak turkológus szakember vállalkozhat; jelen munkám célja az, hogy ennek az elhanyagolt, de a korai magyar állam keleti kapcsolataihoz szervesen tartozó témának egy ilyen, nyelvészeti jellegű kutatásához a történeti forrásalapot feltárja.

Úzokhoz köthető hely- és földrajzi nevek a Kárpát-medencében

A 11. század második felének kelet-európai történései között a nagy múltú oguz törzsek utolsó, nyugati irányú vándorlása is lezajlott. Az a néhány évtized, amely alatt az úz törzsek megjelentek az orosz fejedelemségek határán, majd tovább vándorolva ellepték Bizánc balkáni határait, azzal végződött, hogy visszahúzódva észak felé a Magyar Királyság keleti, északkeleti határait is érintve letelepedtek, mint határőr elemek a perejaszlvi és kijevi fejedelemségek peremvidékén. Abban az időben, ami balkáni visszavonulásuk, s az orosz területek mentén való újbóli feltűnésük között telt el, kapcsolatba kerültek a korai magyar állammal is. A 11–13. század között, a kunok magyarországi megtelepedéséig számolhatunk úz elemek bejövetelével, így érthető, hogy az úz nép is hagyott nyomot a Kárpát-medencében. Erről elsősorban azok a helynevek árulkodnak, amelyek a magyar földre került úzok lakhelyeit mutatják. Adataink két csoportba oszthatók: 1. egy tömbben jelentkező úz helynévi nyomok; 2. szétszórtan elhelyezkedő úz helynévi nyomok. Az előbbi, jelentősebb forráskör Erdély keleti, délkeleti határán húzódó – a keleti gyepű részét alkotó – Székelyföld és a Barcaság területére mutat.

A keleti gyeptű úz helynévi nyomai

Brassóvidéke (Barcaság) arra a medencére terjed ki, amelyet az Olt déli nagy kanyarulata körül az Erdélyi Havasok bezárnak; közelebből meghatározva a medence azon nagyobbik, dél-nyugati részére, amely az Olt és a Havasok között terül el. Nagyobb patakjai: Olt, Fekete-ügy, Tatrang, Tömös, Brassó, Vidombák, Barca.⁸ A terület földrajzi fekvésénél fogva beleesett a népvándorlások útvonalába. A 11. század után is hosszú ideig gyeptűelve maradt. Közigazgatásilag kezdetben Fehér vármegye ispánja alá tartozott.⁹ Legrégibb, nem német helynévanyagában, Magyarországon is előforduló, törökből magyarázható helyneveket találunk, ami arra vall, hogy első megtelepülői a magyarságon kívül, csatlakozott, török nyelvű határvédő népelemek voltak (ÁMTF I, 821).

A Barcaság, mint egykori gyeptűelve, azaz gyeptűn kívül eső terület, betelepülése előtt királyi birtok volt. A magyarság első nyomai a 11. századra tehetőek (ÁRVAY 1943, 7). Ide a 11. századtól telepített le a kormányzat határőrként nomádokat,¹⁰ ezt jól mutatják a hely- és földrajzi nevek török etimológiái (ÁRVAY 1943, 8; 29). A terület kiemelten fontos határrész volt a Magyar Királyság keleti részén, mert ez határozta meg Erdély egész délkeleti részének védelmét. Komoly hadászati jelentőségét mutatja, hogy az uralkodó sem a székelyeknek, sem a szászoknak nem adományozta oda Hétfalu vidékét, mely a Barcaság délkeleti határszéle volt. Hétfalu vidékén, a 11–13. század között, a Tatrang, Zajzon és Tömös folyók mellett, a szorosok bejáratánál nomád és magyar határőrök szállásai álltak (ÁRVAY 1943, 13; 18). Ezen a területen számos török etimológiájú, úzokhoz is köthető helynévi nyom figyelhető meg.

A bizánci forrásokban úznak nevezett nép az orosz kútfőkben a *Ŭide* népnévet viselte (KOSSÁNYI 1924, 522-523). A magyarok a bizánciaknál használatos nevükön ismerik e népet, erről tanúskodnak *Uz-*, *Uzd-* stb. helyneveink, román helynevekben viszont a szláv formából, a *turcból* képzett alakok terjedtek el (LÜKÓ 1935, 92). Magyar nyelvterületen egyedül Erdély délkeleti szögletében, Brassótól keletre, a délkeleti Kárpátok lábánál elterülő Hétfalu területéről tudunk adatolni *turc-* alakból képzett helynevet, ez Türkös falu (1366: *Turchfulua*¹¹). A besenyők, úzok, kunok közül egyedül az úzokra vonatkozhat a *türk* név (RÁSONYI 1979, 145; RÁSONYI 2004, 274). A FNESZ is csak ezt az egy magyarázatot közli (FNESZ II, 692).

Nagyszámban fordulnak elő Erdélyben, annak főleg keleti, délkeleti részében, az *uz-* formából képzett hely- és földrajzi nevek. Az összegyűjtött földrajzi elnevezések, úzokhoz köthető etimológiák zöme a Barcaságban és vidékén illetve a Székelyföld keleti-, délkeleti részén található. Ez a terület, amint arról esett szó, a keleti gyeptű része volt az Árpád-korban és az úz nyomok mellett több besenyőkre uraló helynév is található itt.¹² A székelyföldi úz nyomok a következők: Úz-patak¹³ Csík és Háromszék megye határán, amely átfolyik egészen Moldvába, Bacău megyébe (LÜKÓ 1935, 93); ennek a völgye, az Úz-szoros¹⁴ (ENDES 1994, 460). Neve onnan származhat, hogy a 11-12. században úzok vándoroltak királyi engedéllyel a Székelyföldre, valószínűleg azért, hogy a határt a kunokkal szemben biztosítsák (RÁSONYI 1979, 144; RÁSONYI 2004, 273). Az Úz-völgye, a történeti Erdély keleti részén, a moldvai határ közelében, a Keleti-Kárpátok hegykoszorújának vonulatában, a Csíki-havasok területén fekszik. Az Úz mente határátkelőhely volt Erdély és Moldva között, amit a keletről érkező hadak, portyázó csapatok számon tartottak és szükség esetén igénybe vettek (BÁRTH 2004, 5; 9). Az Úz patak nevéhez hasonlóan a háromszéki Uzon¹⁵ falu neve is talán az úz törzsek nyomait őrzi, akik, mint határőrök teljesíthettek itt szolgálatot¹⁶ (BÁRTH 2004, 9). Uzon

a Feketeügy jobb partján fekszik, 1332-ben már önálló egyházközség és a pápai dézsmák regestrumában *Vzmi*, *Uzun*, *Wzon* néven fordul elő¹⁷ (ORBÁN III, 200; CSÁNKI 1890, 453). Rásonyi a helynevet töröknek tartja (a török nyelvekben: *uzun* 'hosszú'), de nem köti le magát teljesen az úz eredet mellett (RÁSONYI 1979, 151; RÁSONYI 2004, 273), bár jegyzetében hozzáfűzi: „Azzal a lehetőséggel is kell számolni, hogy az *úz* névből fejlődött *-n* képzővel, mint sok más magyar tulajdonnévi származék.” (RÁSONYI 2004, 336; 7. jegyz. Ugyancsak köze lehet az úzokhoz az Uzonka-patak nevének¹⁸ (1459: *Wzonka*) (BARABÁS 1934, 92), valamint a patak mentén húzódó Uzon bértnék; mindegyik Háromszék megyében található¹⁹ (GYÖRFFY 1940, 484; 494–495). Az úzok emlékét őrzi a Dés határában említett Úz-rév²⁰ (1261: *Vzreew*) (KNEZSA 2001, 194).

Rásonyi több barcasági földrajzi nevet is az úzokhoz kapcsol, mivel azok oguz-török sajátosságokat mutatnak, szemben a kipsak-típusú besenyő és kun eredetű földrajzi nevekkal, de a szavak régisége oszmán átvétel előtti kapcsolatra vall. Így a barcasági Tatrang (1484: *Thatrang*) nevét, amely mint település, Brassótól keletre található, az ugyanilyen nevű patak a Fekete-ügy bal oldali mellékvize Erdélyben (FNESz II, 626). Ezt a helynevet az Igor-énekben szereplő török törzsnévvvel, a *Tatran*nal egyeztetette. A helynév szótöve szerint a *ta(t)ır-* – *tatur-* 'megkóstoltat, megízleltet' ige (RÁSONYI 1979, 146; RÁSONYI 2004, 274), javaslatát feltételesen Kiss is elfogadta, de nem foglalt állást, hogy besenyő, úz vagy kun eredetű-e a szó (FNESz II, 626; KISS 1997, 205), bár Rásonyi megjegyzi, hogy a szó kipsak török típusú alakja *tatırgan* lenne, így az úzokhoz kell kapcsolnunk, csakúgy, mint a *Tatran* törzsnévet (RÁSONYI 1979, 146; RÁSONYI 2004, 274–275). Szintén úz eredetűnek tartja az Ojtozi-szoros nevét. Ez a hegyszoros a Keleti-Kárpátokban, Kézdivásárhelytől keletre fekszik (FNESz II, 271). Korai adatai 1410: *Ohtuz*; 1462: *Oituz*; 1538: *Ojtozi szoros*;²¹ *Oytozi vár*.²² A magyar hangfejlődés szabályait figyelembe véve, amely az adathozható *-lt-*, *-ld-* mássalhangzópár *-lt-*, majd *-jt-* vé fejlődését feltételezi,²³ Rásonyi egy török nyelvi **al-* 'vörös, vöröses' szótövet rekonstruált, a név második tagjában a török *tuz* 'sósó' tetten érhető, így a név jelentése: *Altuz* 'vöröses só'.²⁴ Az etimológiát megerősíti, hogy az Ojtozi-szoros völgyében vöröses színű sótelepek vannak (RÁSONYI 1979, 148; RÁSONYI 2004, 277–278). Kiss az etimológiát elfogadhatónak tartja (FNESz II, 271; KISS 1997, 205).

Több, a valamikori keleti gyepről elhelyezkedő földrajzi név etimológiáját az úzokhoz kapcsolja Rásonyi. Török eredetűnek, de nem feltétlenül az úzokhoz köthetőnek véli a Nemere-hegy (1694: *Nemerén*) (SZO IV, 333) elnevezését. A Nemere 1653 méter magas hegy Erdélyben, a Háromszéki Fekete-ügy forrásvidékétől északra (FNESz I, 227). Rásonyi szerint a Nemere-hegy neve ugyanolyan személynévből keletkezett földrajzi név, mint a mellette fekvő Sándor-hegy, Kelemen-havas. Olyan területen, ahol hajdan oguzok éltek, találunk még a közelmúltban is *Nemere* nevű személynéveket, pl. kazak *Nemere bay*; *Nimere bay*. Rásonyi adatai alapján jelentése 'unoka', és mint személynév, abba a névkategóriába tartozik, amelybe a születéskor kiejtett első szó, pl. kazak *Bala-boldu*: 'fiú lett'²⁵ (RÁSONYI 1979, 147–148; RÁSONYI 2004, 277). A FNESz szerint szláv eredetű személynévből keletkezett (vö. le. *Niemira*, még szb.-hv. *Nemira* helynév) (FNESz II, 227). Úz eredetűnek véli az Olt hídjánál lévő háromszéki Kökös (1461: *Kewkews*) (SZO I, 190) nevét is, melyben az úz *kök* szó rejtőzhet²⁶ (RÁSONYI 2004, 276). Kökös Sepsiszentgyörgytől délre lévő helység. A FNESz szócikke szerint azonban a helynév a *Küke* személynév származéka, magyar névadással keletkezett (FNESz I, 791). Ugyancsak úz eredetűnek tartja a Barcaságnak nevet adó, eredetileg *Bursa* hangalakban említett pataknevet, mely a magyar hangfejlődés szerint

szabályosan fejlődött a mai Barca hangalakúvá²⁷ (RÁSONYI 1979, 147; RÁSONYI 2004, 276). Első említése: 1211: *Borza* (SZENTPÉTERY 1923, 84). A név származtatása egy szláv *Bŕza (tkp. 'gyors, sebes') víznévből hangtani nehézségekbe ütközik (KISS 1997, 204). A FNESz Rásonyi nyomán feltételeken elfogadta a török eredeztetést, de nem köti konkrétan egyik nomád nép hagyatékához sem (FNESz I, 167). Rásonyi az úzokhoz kapcsolja a Görgény nevet is; eszerint a név az oszmánli *gürgen* 'bükk' szóval függ össze,²⁸ s mivel ez a fanév nincs meg a kipsak nyelvekben, így nem lehet besenyő vagy kun eredetű. Görgény nevű település vagy földrajzi objektum több is van Erdélyben (Görgényi havasok, Görgény vize, Görgény hodák, s más, a helynevet viselő falvak)²⁹ (RÁSONYI 1979, 148–149; RÁSONYI 2004, 278–280). A név első említése 1248: *Gurgen* (SUCIU 1967, 275; idézi: FNESz I, 528), a falut később Görgényszentimrének hívták, innen tevődött át a név Görgény várára, amely a Szászrégentől keletre levő helység határában volt (FNESz I, 528). Kiss szerint inkább valószínűbb, hogy a Gerjen és Fadd között jobbról a Dunába torkolló vízfolyás régi *Guergen* nevével tartozik össze, ennek etimológiája bizonytalan. Az Árpád-korból adatolható *Ger-gen* személynév is (KISS 1997, 204). Ugyancsak az úzokhoz kapcsolja a Csík (1324: *Chyk*) (AO VIII, 159–160) nevet, mely nem településnév, hanem a Görgényi havasok és az Úz vize közötti határvidék neve (jelentése: 'határ') (RÁSONYI 1979, 149; RÁSONYI 2004, 280). Kritériumként kezeli, hogy a szó az oguz nyelvek körébe tartozó területen milyen régen és hol bukkan fel. Már az ótörök feliratokban is szerepel a türkök határán a *čik* nép (BERTA 2004, 198). Az ujuguroknál volt *čik-tutuk* illetve *čik-bilge* méltóságnév is. Az Altajban is van ma *Čik* falu, és *Čik* folyó az Ob vízrendszerében. Adatolható a törököknél és türkmeneknél is (RÁSONYI 1979, 150; RÁSONYI 2004, 280). Az FNESz bizonytalan eredetűnek tartja a kérdéses földrajzi nevet, mely alakulhatott magyar névadással (vö. 1238: *Chyyc* szn.) (HO 7), esetleg valóban az említett, török eredetű *čik* szóból származik, de elképzelhető az is, hogy eredetileg egy vízfolyást jelölt, és az áttelepülő székelyek hozták magukkal egykori nyugat-dunántúli szállásterületükről (FNESz I, 329). Itt kell megjegyeznünk, hogy a székelyek országon belüli nagyarányú áttelepítésének nincsenek történeti forrásnyomai, ezt az elméletet jórészt nyelvészek vallják (HÓMAN 2003, 42–45).

A már említett Hétfalu hét külön községből áll; ezek közül a *Négyfalunak* nevezett *Bácsfalu*, *Türkös*, *Csernátfalu* és *Hosszúfalu* már teljesen egybeépült, a *Háromfalu* néven ismert *Tatrag*, *Zajzon*, *Pürkerecz* pedig tőlük is kis távolságra fekszik. Ezek lakói, a hétfalusi csángók, a határőr magyarság és a beléjük olvadt török nyelvű nomád népek utódai (ÁRVAY 1943, 6; 19). Bácsfalu nevének előtagja az FNESz szerint a *Baāacs* személynévből keletkezett, ennek tövében feltehetőleg az ótörök *baāa* méltóságnév rejlik. Első említése 1336: *Zlanfalua* néven (KÁZMÉR 1970, 275; FNESz I, 131–132). Türkös nevének úz-török eredetét már taglaltuk. Csernátfalu első említése 1366: *Chernadfalua* (KÁZMÉR 1970, 278). A helynév töve valószínűleg a szláv *čŕmŕ* 'fekete' melléknévben kereshető (FNESz I, 308; 324). Hosszúfalu neve a település elnyúlt, hosszúkás alakjával kapcsolatos (FNESz I, 456), első említése 1366: *Huzyufalu*³⁰ (ÁRVAY 1943, 135). A Háromfalut alkotó települések nevei közül *Tatrag* feltételezhetően úz-török voltát már tárgyaltuk. Ugyancsak török eredetű *Zajzon* neve, első említése 1367: *Zayzen* (ÁRVAY 1943, 201). Rásonyi szerint eredeti alakja *Saysun* lehetett, jelentése: 'döfje le', s feltehető úz eredete (RÁSONYI 1979, 151; RÁSONYI 2004, 259). A magyarázatot feltételeken Kiss is elfogadta (FNESz II, 793). *Pürkerecz* első említése: 1500: *Purkeretz*. A név a román *Purcarea* személynévből ered, melynek töve a román *porcar* ~ *N. purcar* 'disznópásztor, kondás, kanász' szóból ered³¹ (FNESz II, 385). A barcasági

Hétfalu elnevezései közül hármat török nyelvű népek, valószínűleg az úzok hagytak hátra.³² Talán ezt a területet tekinthetjük az eddig ismert legnagyobb úz szállásnak.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a 11. századtól kezdve, az Árpád-korban, folyamatosan jelen vannak a török nyelvű nomád népek a Magyar Királyság keleti gyepűin, mint határőrök. Az általuk hátrahagyott földrajzi- és helynevek között több olyan van, amelyeket több-kevesebb valószínűséggel az úzokhoz köthetünk. Azonban ezen a területen besenyő határőrök is teljesítettek szolgálatot, akiknek nyomai máig fellelhetők Erdély keleti, dél-keleti részein.

A keleti gyepű besenyő helynévi nyomai

Györffy György és Hansgerd Göckenjan munkája alapján tudjuk rekonstruálni a keleti, délkelet-erdélyi besenyő helynévi nyomokat. II. Endre 1224-ben az erdélyi német telepeseknek kiváltságokat ad; többek között közös használatra adja „a blakok és a besenyők erdeit is a vizekkel együtt...”³³ Egy másik oklevél arról tájékoztat minket, hogy bacsoni Sándor és baróti Lukács Felső és Alsó Rákos, valamint Barót őket illető harmad részét, mely birtokokat Sepsí széké ősök hajdan a besenyők után kaptak adományul, eladták.³⁴ A két oklevél nagyjából azonos területre vonatkozhatik, Alsórákos (Nagyküüllő megye), Felsőrákos (Udvarhely megye) és Barót (Háromszék megye) vidékére. A „silvam Blacorum et Bissenorum” a mai Persányi hegység erdőrengetege lehetett.³⁵ A török nevű, úz vagy besenyő eredetű, Uzonka-patakba Nagybaconnál folyik bele a *Besenyő*-patak, mely így egyesülve a Baróti-patakba torkollik (GYÖRFFY 1940, 429–430; GÖCKENJAN 1972, 106).

A Barót-patak nevének eredete az Uzonkához hasonlóan besenyő vagy úz; első említése 1224: *Boralt*. Pais úgy gondolja, hogy az elnevezés köthető az úzokhoz, mert a patak kapcsolatban áll az Uzonka vizével, ennek a neve pedig az úz szó származéka. A Barót név a *Boru-aldy szóösszetételből származik, jelentése: 'szürke menyét'; viszont a színnevet a DAI által felsorolt besenyő törzsek egyikének a nevével vetette össze (PAIS 1927, 580). Györffy szerint a terület besenyők által lakott környék volt, így a török eredetű Barót (Pais után helyesbítve *Bora-aldi) név is besenyő helynévi nyom lehet. (GYÖRFFY 1940, 466; GÖCKENJAN 1972, 106). A magyarázatot az FNESz nem fogadja el, eszerint pusztá személynévből keletkezett (vö. német *Baroald*, *Barolt*, *Barold*), magyar névadással (FNESz I, 170). Egy 1365-ös oklevélben Dénes, erdélyi vajda intézkedik a besenyők által lakott, de elpusztult *Lázárfalva* határainak megállapításait illetően. Lázárfalva régen Fehér megyében, ma Csík megyében fekvő község, Tusnád mellett. Egy 1548-as oklevél említi a székely Jenő nem Bessenýó ágát. Eszerint ezek a besenyők a régi Kézdi szék nyugati oldalán, *Csermáton* és *Márkosfalva* vidékén telepedett meg. Feltehetőleg magába foglalta a nem messze dél-nyugatra fekvő *Besenyő* helységet is. Besenyő a régi Kézdi székben, ma Háromszék megyében, a Besenyő patak partján állt (GYÖRFFY 1940, 430). 7 km-re a Küiküllőnek a Marosba szakadásánál is állt egy Besenyő nevű helység (GYÖRFFY 1940, 484).

Nem a Barcaság szűkebb környékére, de Délkelet-Erdélybe lokalizálható még néhány besenyő telep; ilyenek: az 1455-ben említett *Besenyőfalva* (*Bezzenijofalwa*), a mai Udvarhely megyei *Firtosvár*ja község régi neve. *Besenyő*, más néven *Búzásbesenyő*, Kis-küiküllő megyében Kerelő mellett, a *Besenyő patak* partján;³⁶ mellette áll a *Besenyő-hegy*. *Besenyő* helység Beszterce-Naszód vármegyében a Beszterce folyó völgyében. Németül *Heidendorf* (1430:

Haydendarff).³⁷ Besenyő helység Alsó-Fehér vármegyében a Székás-patak partján, újabban *Székásbesenyő* néven. *Beşineul* hegy a Szebeni-havasokban³⁸ (GYÖRFFY 1940, 430–431; 494; GÖCKENJAN 1972, 106–107). Besenyőkhöz köthetők a besenyő törzsnévi eredetű *Talmács* helynevek is; ilyen a Vöröstornyi-szoros mögött fekvő település (GÖCKENJAN 1972, 106; ÁMTF II, 106; 117; 447).

Egyéb, úzokhoz köthető helynévi nyomok a Kárpát-medencében³⁹

Délkelet-Erdély területén kívül a középkori Magyarország több pontján található úzokhoz köthető hely- és földrajzi neveket. Ilyenek a Kolozs megyei *Uzdíszentgyörgy* és *Uzdíszentpéter*⁴⁰ (LÜKÖ 1935, 93; RÁSONYI 2004, 273). Bács megyében a Dunával két párhuzamos folyó halad északról délre, a Vajas-folyó és a Mosztonga. Ezt a nevet a folyónak csak az alsó részére alkalmazták, felső, bevágódott medrű szakaszának neve *Uz* volt⁴¹ (ÁMTF I, 201; 242). A kalocsai káptalan által kiadott 1289-es oklevél szól az *Vzb* tóról (*Stagnum Vzb*)⁴² (HO 115). (V.) István, ifjabb király 1266-os oklevele említi a temesi vár *Vrman* nevű földjét, az *Uzar* vize mellett (ORTVAY 1882, 298; SZENTPÉTERY II/1, 31). Szintén az ország déli határainál említi egy 1405-ös kútfő egy *Vzwachichmyeha* nevű birtokot⁴³ (ZSO II/1, 510), valamint Pusztaszentmihályt (1345: *Pusztascentmihal*), amelynek nevét egy 1503-as diploma „*alias Wzdzyentlmihal*” alakban is közli. A falu Kulpi környékén feküdt, Szilbás felé (CSÁNKI 1894, 163). Kulpi, a mai Kulpin Újvidéktől nyugatra, a besenyő Külbej törzsbeliék⁴⁴ települése lehetett⁴⁵ (ÁMTF I, 225).

Vas vármegyében is állt egy, már kihalt, az úzok nevét viselő falu, amely Felső-Lindva várához tartozott: *Uz* (1365: *Vz*)⁴⁶ (CSÁNKI 1894, 807; TAGÁNYI 1913, 263). Tolnában feküdt egykor két *Uzd* nevű település; mindkettő neve puszták nevében maradt fenn, az egyik Dombóvártól észak-nyugatra (1289: *Wzd*)⁴⁷, a másik Kölesd közelében északra⁴⁸ (1459: *Vzd*)⁴⁹ (JUHOS 1882, 357; CSÁNKI 1897, 456). Sáros vármegyében, Szebentől délkeletre állt *Uzfalva*⁵⁰ (JUHOS 1882, 357; CSÁNKI 1890, 314). Az egri káptalan 1326-os oklevele rögzít egy birtokcserét „a Sarus-i kerületben” (Asguth birtok és Budhteluke); a határjárás felsorolja az *Wzostheluk* nevű helyet is (AO X, 343). Egy, a szepesi káptalan által kibocsátott, 1323-ra keltezett oklevél 39 holdnyi birtokról rendelkezik Szentgyörgy mellett. A diploma hátlapján, azonos kéz írásával, tartalmi kivonat található. 16. századi írással: *Metalis ad Wzdombya alio nomine Zedrathfölder* (AO VII, 239–240). Hont vármegyében, Gyügy falu határjelei között felsorolják *vallis Vsewelge*-t,⁵¹ Paloja és Lehotka határában *Uzdateleket*, Balassagyarmattól északra⁵² (BAKÁCS 1971, 121; 215). Szatmár vármegyében *Wzanyara* nevében talán az úzok emléke maradt meg, Batizvasvári határában⁵³ (MAKSÁI 1940, 233). Budapest dűlő, határ- és városrész nevei között adatolható *Úzaháza* (NAVARRA 1899, 527). A mohácsi szandzsákban fekvő pécsi és szigetvári vilájet 1565/1566 illetve 1571. évi fejadó-deftereiben megtalálható egy *Úz* (Őr) nevű falu⁵⁴ (KAMMERER 1886, 189; 209). Egy 1472-es oklevél említi *Uzja* (*Wzja*, *Wzia*) falut, ami Matucsina kastélyhoz tartozott (CSÁNKI 1894, 533).

Biharból adatolható a már említett Kékes/Úzfalva (Úzháza), amelynek közelében feltehetőleg egy előkelő úz sírját tárták fel⁵⁵ (MESTERHÁZY 1976, 70–78). Ugyancsak bihari területen volt *Úz* település, Örvénd mellett⁵⁶ (JAKÓ 1940, 376). Németh Gyula szerint Debrecen neve is az Árpád-kori törökség hagyatéka. A helynevet először közlő Váradi Regestrum *Dëbrësziun* alakjából kiindulva török megfelelője *Dëbrësin. Németh megjegyzi,

hogy az úzok nyelvében a szókezdő *t*-hang *d*-re változott, így feltételezhető az Árpád-kori törökségben egy *dēprā*-ige, amelynek harmadik személyű imperatívusa **dēbrēsīn* ('mozogjon, éljen'), amelyből levezethető a magyar Debrecen név (NÉMETH 1925, 273-274). Az elnevezés személynévből vált helynévvé, és mint ilyen, a személynevek azon csoportjába tartozik, amely arra volt hivatva, hogy mint jó omen, megszabja a gyermek jövőendő sorsát. Az etimológiát az FNEsz is közli⁵⁷ (FNEsz I, 358).

Rásonyi László úzokhoz kapcsolja *Oszlár* helyneveinket is (RÁSONYI 2000, 309). A magyar Oszlár helynevek az oklevelekben *Vzlar* alakban szerepelnek; a *-lar* török többesjel, itt a szótó eszerint az *Vz* lenne. Az elfogadott szófejtés szerint az Oszlár helynevek népnévből keletkeztek, a török *as* 'jász, alán' népnevek *-lar* többesjellel ellátott alakját rejtik magában. A kazároktól a magyarokhoz áttált alán népcsoport települését jelöli, s összetartozik a magyar jász és oszét népnév eredetijével (FNEsz II, 293). Az etimológia problémája abban áll, hogy az okleveles adatok zömében *Uzlar* *Vzlar* alakban hozzák a kérdéses helynevet, amelyeknek mai formájuk: Oszlár. A magyar hangfejlődés szabályai szerint azonban egy *a>u>o* hangváltozás nem levezethető, de paleográfiai problémák is nehezítik annak eldöntését, hogy a kérdéses helynév alán vagy úz eredetű-e. Hét Kárpát-medencei Oszlár helynévről tudunk: Tiszaoszlár Borsodban, Ozlar Nógrádban, Oszlárpusztá Pest megyében, Ozlar Somogyban (ugyanitt van egy Aszlar hely is), Tiszaeszlár Szabolcsban⁵⁸ és Ozlar a Temesvidéken (SÁNDORFI 1989, 43).

Összefoglalás

A felsorolt úzokhoz köthető elnevezések tehát két csoportba oszthatók: a magyarság közé telepített úz töredékek helynévi nyomai, amelyek a Kárpát-medence több pontján is felbukkanak illetve a valamikori keleti gyepűn előforduló hely- és földrajzi nevek, amelyek két tömbben találhatók, a Barcaságban és a Székelyföldön; ezeken a területeken több besenyő helynévi nyom is fellelhető. Azok a földrajzi- illetve helynevek, amelyek tartalmazzák az úz vagy besenyő népvét, a magyarságtól származnak, a magyartól etnikailag különböző lakosságot jelölik.⁵⁹ A 11. századtól folyamatosan laktak a Magyar Királyság keleti, délkeleti határainál török nyelvű, nomád határőr-csoportok. A felgyűjtött adatok azt mutatják, hogy a kormányzat nagy arányban telepített le besenyő és úz elemeket szétszórva a magyarság telepei közé. Abból, hogy a keleti gyepű területén egyszerre bukkanunk besenyő és úz nyomokra, arra lehet következtetni, hogy e határőr elemeket is közel egy időben, a 11–12. század folyamán telepíthették az országhatárra. Erre utal az is, hogy a besenyők és az úzok a 11. század után már nem játszottak szerepet a steppén, így Magyarországra kerülésük is a 11. századtól számítható.⁶⁰ Úz töredékek beköltözése elvileg a kunok magyarországi megtelepedéséig volt lehetséges, de az összegyűjtött úz helynevek egyike sem fekszik hajdani kun településterületen (kivéve Bács-Bodrog vármegyében, de ezek említései részben korábbiak a kun beköltözéstől).

Az elmondottak alapján úz törzstöredékek a 11–12. században telepedhettek meg a Magyar Királyság területén, besenyőkkel együtt. Nagyobb számú úz helynévi anyag a hajdani keleti és déli gyepű területére lokalizálható. A keleti határvidék a 13. századra benépesült nem (vagy nem csak) török eredetű lakossággal; a határvédők utódainak egy része beolvadt a terület népességébe, más telepeiket a mongol hadak söpörték el 1241–42-ben. A keleti

határ védelme a székelyek feladata lett. A török eredetű határvédők letelepítése tehát ezt megelőzően történhetett meg. A déli gyepeű úz helyneveinek okleveles adatai a legkorábbiak, amelyek szintén „korai”, 11–12. századi telepítésre utalnak. A déli határ jelentőségét mutatja, hogy területén úz és besenyő helynevek mellett egy másik katonai segédnép, a kálizok (sót, talán varégok) helynevei is megtalálhatók, és gyakoriak a török törzsi helynevek.

Összességében megállapítható, hogy a besenyők és a kunok mellett az úz törzsek maradványainak feltételezett, szétszórt szállásterületét is lehet lokalizálni a Kárpát-medence számos pontján, és a Magyar Királyság déli és keleti gyepeűjén, Székelyföldön és a Barcaságban. Ezeket az úz határőröket besenyőkkel együtt, az Árpád-korban telepíthették az országhatárra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁMTF I–II–III.: Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–II–III.* Budapest, 1987.
- AO I: *Anjou-kori Oklevéltár I. (1301–1305).* Szerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged, 1990.
- AO VI: *Anjou-kori Oklevéltár VI. (1321–1322).* Szerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged, 2000.
- AO VII: *Anjou-kori Oklevéltár VII. (1323).* Szerk. Blazovich László – Géczi Lajos. Budapest–Szeged, 1991.
- AO VIII: *Anjou-kori Oklevéltár VIII. (1324).* Szerk. Blazovich László. Budapest–Szeged, 1993.
- AO X: *Anjou-kori Oklevéltár X. (1326).* Szerk. Blazovich László – Géczi Lajos. Budapest–Szeged, 2000.
- AO XIII: *Anjou-kori Oklevéltár XIII. (1329).* Szerk. Almási Tibor. Budapest–Szeged, 2003.
- AO XXIII: *Anjou-kori Oklevéltár XXIII. (1339).* Szerk. Piti Ferenc. Budapest–Szeged, 1999.
- ÁRVAY 1943: Árvay József: *A barcasági Hétfalu helynevei.* Kolozsvár.
- ÁÚO: *Árpád-kori új okmánytár XIII.* Szerk. Kovács Nándor (1889), reprint kiadás. Pápa, 2003.
- BAKÁCS 1971: Bakács István: *Hont vármegye Mohács előtt.* Budapest.
- BARABÁS 1934: Barabás Samu: *Székely Oklevéltár (1219–1776).* Budapest.
- BÁRTH 2004: Bárh János: *Úz-völgyi magyarok. Településnéprajzi és népesedéstörténeti tanulmány.* Kecskemét.
- BENKŐ 2002: Benkő Lóránd: *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről.* Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 29. Budapest.
- BENKŐ 2003: Benkő Lóránd: Kölpény és ami körülötte előkerül. In: *Beszélnék a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* 20–37. Budapest.
- BERTA 2004: Berta Árpád: *Szavaimat jól halljátok... A türök és uigur rovásírásos emlékek kritikai kiadása.* Szeged.
- CSÁNKI 1890: Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I.* Budapest.
- CSÁNKI 1894: Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II.* Budapest.
- CSÁNKI 1897: Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III.* Budapest.
- CSÁNKI 1913: Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában V.* Budapest.
- CSFT: *Csángóföld. Moldva; térkép (Topográf),* Budapest, 2002.
- ENDES 1994: Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csik-megye) földjének és népének*

- története 1918-ig* (második, reprint kiadás). Budapest.
- EOT I: *Erdélyi Okmánytár I. (1023-1300)*. Bevezetés és jegyzetek: Jakó Zsigmond. Budapest, 1997.
- ERDÉLYI 1997: *A Bajkáltól a Balatonig. Régészeti adatok a töröknyelvű népek történetéhez*. Budapest.
- FNESZ: Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II*. Budapest, 1997.
- FODOR 1983: Fodor István: Utószó. In: Fjodorov-Davidov: *Az Aranyhorda földjén*. Budapest.
- GOMBOCZ 1915: Gombocz Zoltán: *Árpádkori török személyneveink*. Budapest.
- GÖCKENJAN 1972: Hansgerd Göckenjan: *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*. Wiesbaden.
- HATHÁZI 1996: Hatházi Gábor: Besenyők és kunok a Mezőföldön. In: *Zúduló sasok. Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön*. Szerk. HAVASSY P. Gyula.
- HERNER 1987: *Erdély és a Részek térképe és helységnévtára*. Szerk. Herner János. Szeged.
- HO: *Hazai Oklevéltár (1234-1536)*. Szerk. Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Budapest, 1879.
- HO VI: *Hazai Okmánytár VI. (1009-1300)*. Reprint kiadás. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Pápa, 2004.
- HÓMAN 2003: Hóman Bálint: A székelyek eredete. In: Uő: *Magyar középkor*. Máriabesenyő – Gödöllő.
- ICZKOVITS 1939: Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban. (Település és népiségtörténeti Értekezések)*. Budapest.
- JAKÓ 1940: Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest.
- JUHOS 1882: Juhos János: *A magyar korona országainak helységnévtára*. Budapest.
- KAMMERER 1886: *Magyarországi török defterek. I. (1543-1635)*. Ford. LÁSZLÓFALVI VELICS Antal, bevezetés és szerkesztés: KAMMERER Ernő. Budapest.
- KÁZMÉR 1970: Kázmér Miklós: *A „falu” a magyar helynevekben*. Budapest.
- KISS 1997: Kiss Lajos: Erdély vízneveinek rétegződése. In: *A honfoglalásról sok szemmel III. Honfoglalás és nyelvészet*. Főszerk. GYÖRFFY György, szerk. KOVÁCS László, VESZPRÉMY László. Budapest.
- KNIEZSA 2001: Kniezsa István: *Kelet-Magyarország helynevei*. Második, reprint kiadás. Budapest.
- KOSSÁNYI 1924: Kossányi Béla: Az úzok és kománok történetéhez a XI-XII. században. *Századok* 58, 519-537.
- KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegfű László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I. *Acta Historica* Tomus XLIV. Acta Universitas Szegediensis de Attila József nominatae, Szeged.
- KRISTÓ 1988: Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest.
- KRISTÓ 2003: Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest.
- LIGETI 1986: Ligeti Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest.
- LÜKÓ 1935: Lükő Gábor: Havaselve és Moldva népei a X-XII. században. *Ethnographia* 46, 90-105.
- MAKSAI 1941: Maksai Ferenc: *A középkori Szatmár megye*. Budapest.
- MESTERHÁZY 1976: Mesterházy Károly: Az Ártánd-zomlin pusztai uz sírlelet. *DDMK LVII DMÉ*, 69-80.
- MTSH 12: *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 12. Somogy megye*. Budapest, 1997.
- NAVARRA 1899: Navarra József: Helynevek. Dűlők, határ- és városrészek nevei. *Magyar Nyelvőr* 28, 526-527.

- NÉMETH 1925: Németh Gyula: Debrecen nevének eredete. *Magyar Nyelv*, 21, 273–274.
- ORBÁN I-II-III: Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása I-II-III*, 1868–1869. Pest.
- ORTVAY 1882: Ortway Tivadar: *Magyarország régi vízrajza a 13. század végéig* I. Budapest.
- ÖRDÖG 2002: Ördög Ferenc: *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Budapest.
- PAIS 1922: Pais Dezső: Régi neveink jelentéstana. *Magyar Nyelv*, 18, 26–34; 93–100.
- PAIS 1927: Pais Dezső: Barót. *Magyar Nyelv* 23, 579–580,
- PÁLÓCZI HORVÁTH András: *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*. Karcag.
- PITI 2004: Piti Ferenc: *Szabolcs megye hatóságának oklevelei I. (1284–1386)*. Szeged–Nyíregyháza.
- RASSOVSKY 1933: D. A. Rassovsky: *Pečenegi, torki i berendii na Rusi i v Ugrii*. Praha.
- RÁSONYI 1979: László Rásonyi: Bulaqs and Oăuzs in Medieval Transsylvania. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Tomus 33 (2). pp. 129–151.
- RÁSONYI 2000: László Rásonyi: Turcs Non-islamisé en Occident. (Pétchénergues, Ouzes et Qiptchaqs et Rapports avec le Hongrois). In: *History of the Turkic Peoples in the Pre-Islamic Period*, edited by Hans Robert Roemer. Berlin, 303–332.
- RÁSONYI 2004: Rásonyi László: *Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál* (második, javított kiadás). Budapest.
- SÁNDORFI 1989: Sándorfi György: *Korai helyneveink vizsgálata*. Miskolc.
- SUCIU 1967: Suciu, Coriolan: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania I*. Bucuresti.
- SAKÁLY 1998: Szakály Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt (1314–1525)*. Szekszárd.
- SENPÉTERY 1923: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. (1001–1270)*. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest.
- SENPÉTERY 1943: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/1. (1255–1272)*. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest.
- SENPÉTERY–BORSA 1987: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/4. (1290–1301)*. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest.
- SZO I: *Székely Oklevéltár I. (1211–1519)*. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1872.
- SZO II: *Székely Oklevéltár II. (1520–1571)*. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1876.
- SZO III: *Székely Oklevéltár III. (1270–1571)*. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1890.
- SZO VI: *Székely Oklevéltár VI. (1603–1698)*. Szerk. Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1897.
- TAGÁNYI 1913: Tagányi Károly: Gyepű és gyepűelve. *Magyar Nyelv* 9, 254–266.
- UB II: W.M.Zimmermann: *Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen in Siebenbürgen II*. Nagyszeben (Hermannstadt), 1892–1937.
- VMO: *Vatikáni Magyar Okirattár I/1. Monumenta Vaticana Hungariae, Series I, Tomus I. Pápai tized-szedők számadásai 1281–1375*. Budapest, 2000.
- ZSO II/1: *Zsigmond-kori Oklevéltár II/1. (1400–1406)*. Szerk. Mályusz Elemér. Budapest 1956.
- ZSO III: *Zsigmond-kori Oklevéltár III. (1411–1414)*. Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván. Budapest, 1993.
- ZSO VII: *Zsigmond-kori Oklevéltár VII. (1419–1420)*. Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván. Budapest, 2001.

JEGYZETEK

- ¹ Az oguz törzsek belső-ázsiai, mongóliai őshazájukat az Ujgur Kaganátus felemelkedése idején, a 8. század közepén hagyták el, s hasonlóan a karlukokhoz, Közép-Ázsia legelőit vették birtokba. A 9-10. században a mai Kazakisztán és Özbegisztán területén nomadizáltak, s

jelentős szerepet töltöttek be Kelet-Európa keleti peremén és Közép-Ázsiában; ellenőrzésük a Volgától a Balhas-tóig, Horezmtől a kimekek területéig terjedt ki. Az iszlám terjedésével az oguzok egyik része elszakadt a steppén maradt törzsektől és az iráni területeket elfoglalva a Szeldzsuk Birodalom alapítói lettek. A steppén maradt nyugati oguz törzseket nevezték a bizánci auktorok úzoknak, akik miután a 11. század közepére megtörték a besenyők hegemoniáját a dél-orosz steppén, kényszerű nyugati vándorlásba kezdtek a kipszak-kunok nyomása miatt. A 11. század második felében a Moldván átvonuló úz törzsek a Magyar Királysággal is kapcsolatba kerültek.

- ² Így pl.: 1138/1329: *Vsu*; *Vs*; *Vsa* (olv. *Űsa* –*a* képzővel); 1211: *Vseh* (–*éh*: *e* képzővel); 1199: *Euse* (olv. *Öse* –*e* képzővel); 1171: *vsud* (olv. *Ösöd* –*d* képzővel) és 1221: *Eusud* (olv. *Ösöd* –*d* képzővel). Az 1221/1229: *Vsun* (olv. *Űsün*) személynévet –*n* képzős származéknak tarthatjuk. Az adatok helyeihez vö. Pais felsorolását (PAIS 1922, 30).
- ³ Így pl.: 1138/1329: *Vza*; *Vzdi*; 1171, 1181: *Vzdi*; *Vzd*. *Úz* –*a* és –*di*: –*d* képzővel (PAIS 1922, 100).
- ⁴ Tudjuk, hogy a „fekete süvegesek” elnevezés gyűjtőneve az orosz fejedelemségek steppe felőli határát védő nomád elemeknek. Ezek között besenyők is voltak, de létszámban minden bizonnyal az úzok mögött maradtak, mert számos besenyő telepről van ismeretünk Bizánc és a Magyar Királyság területén, de alig tudunk kimutatni besenyő szállásokat a Kijevi Fejedelemség területéről, ahol viszont jelentős úz telepek voltak, melynek központja Torcseszka, azaz „Törk (Úz)-város” volt; vö. RASSOVSKY 1933, térkép. „A régészeti anyag is az mutatja, hogy besenyők nem kerültek be orosz területekre sem telepítés, sem engedélyezett betelepülés révén, régészeti emlékeiket a steppén kereshetjük, a mai Ukrajna és Dél-Oroszország területén” (ERDÉLYI 1997, 108).
- ⁵ Az okleveles adatokat l. 52. jz.
- ⁶ A leletet feltételeesen kunokkal beköltöztött úz harcos hagyatékának tartja Fodor is; vö. FODOR 1983, 126–127. Mesterházy következtetéseit kritikusán kezelte Pálóczi Horváth András; Pálóczi szerint a zomlinpusztai sír leletei a 10. illetve a 11. század első felére keltezhetők, de bizonytalan a helynév összefüggése a magyarországi úz töredékek helynévi nyomaival, melyekkel csak a Székelyföldön számol Rásonyi kutatásai nyomán. Munkájában az Ártánd melletti leleteket, Mesterházyhoz hasonlóan dél-orosz steppei analógiákat vizsgálva, egy orosz-varég harcos hagyatékának tartja (PÁLÓCZI HORVÁTH 1993, 124–128).
- ⁷ Az *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez* című munka az egyetlen, mely megpróbálta adattár-szerűen összegyűjteni az úz törzsek töredékeinek magyarországi nyomait (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973, 21–22.). Az itt felsorolt, úzokhoz köthető, helynevek egy részét nem vettük fel adatként, amikor úgy láttuk, hogy nem felelnek meg a támasztott kritériumoknak, illetve kiegészítettük néhány, a felsorolásból kimaradt adattal. Egy későbbi munkájában Kristó Gyula is megjegyezte, hogy „... a magyarországi középkori helynévanyagban közel negyedszáz település visel úzokkal kapcsolatba hozható nevet, de – közelebbi adatok híján – nagy valószínűséggel csak a korai előfordulású földrajzi nevek kapcsolhatók ténylegesen az úzokhoz.” (KRISTÓ 2003, 49). Figyelembe véve azt a körülményt, hogy a jelen munkában összegyűjtött adatok zöme a valamikori keleti gyepű területéről került elő, amely régióban legkétségteljesen alakult ki az okleveles gyakorlat, ez a megállapítás nem tekinthető axiómának.
- ⁸ Ezek a patakok az Olt bal parti mellékvizei (ÁMTF II, 101).
- ⁹ Fehér vármegye a 11. század első évtizedeiben jött létre, eredetileg egész Dél-Erdélyt foglalta magába; a 11–12. században keleten és délen a Kárpátokig, azaz az akkori magyar szállás-terület határig húzódott, északon pedig nemcsak Küküllő, hanem még Torda vármegye is Fehérből szakadt ki. Központja Szent István kora óta a gyulafehérvári vár volt. A hatalmas területen fekvő megye területét a szászok betelepítése, majd a székelyek igazgatási egységeinek megjelenése bontotta meg. A 12. század közepétől a 13. század közepéig terjedő évszázadnyi idő alatt Fehér kisebb világi kormányzati egységekre szakadt szét (KRISTÓ 1988,

497–501).

- ¹⁰ Árvay a barcasági török nyelvű elemeket kizárólag besenyőnek vélte. Azonban az úz helynévi nyomokat nem vette figyelembe, azokat besorolta a besenyő emlékek közé. Ezért szerencsésebb összefoglalóan nomádoknak nevezni ezeket a határórelemeket.
- ¹¹ További említései: 1460: *Therkes*; 1504: *Torkess falw*; 1625: *Türkös* (ÁRVAY 1943, 86). A falu mai román elnevezése: *Turkul, Turche*^o; német neve: *Türckesdorf* (HERNER 1987, 174). Brassótól délkeletre fekszik (FNESz II, 692).
- ¹² Vö. *A keleti gyepű besenyő helynévi nyomai* című fejezet adatait.
- ¹³ Az Úz-patak Csíkszentmárton közelében, a Rugát nevű hegy keleti oldalában ered. A patak egyre növekedve Moldva felé folyik, ahol a Szeret felé törekvő Tatrosba ömlik (BÁRTH 2004, 5). Endes és Ferenç szerint is az Úz folyó, amely a Szeret vízrendszeréhez tartozik, neve Moldvában, Tatros régi tartományában, az úz törzsek emlékét őrzi (FERENÇ 1981, 18; ENDES 1994, 38). A patak mai román neve: Uz (HERNER 1987, 177). A patak bal partján, Moldvában fekszik *Úzmező*; román elnevezése: *Poiana Uzului*. Helyén ma víztározó van (Úzmezői-víztároló) (CSFT).
- ¹⁴ A szorost említő egyetlen adat amit találtam, egy 1734-es dokumentum; a Csík, Gyergyó, Kászonszéki mellékszorosok jegyzéke az elrendelt eltorlaszolás végrehajtására kirendelt felügyelők neveivel. Kászonsban említik az Uz-szorost (SZO III, 375), vö. ENDES 1994, 182.
- ¹⁵ A falu mai, román neve: Ozun (HERNER 1987, 177).
- ¹⁶ A tölgyesi völgy nyugati végén, az Úz jobb partján, a Bükkös nevű területen egy háromszög alakú régi erődítmény nyomait vélte felfedezni Orbán Balázs, melyekhez népregeket is tudott társítani (ORBÁN II, 56; BÁRTH 2004, 10; 9. jegyz).
- ¹⁷ Vö. VMO 106; 133; illetve SZO I, 190 (1461); SZO III, 171 (1508). Uzont a 17. századtól már gyakran említik az oklevelek (SZO VI).
- ¹⁸ Nem messze ettől folyik egy Besenyő nevű patak is (ORBÁN I, 219).
- ¹⁹ Györffy, besenyő eredetű helynevekre koncentrálván, besenyőktől eredezteti a felsorolt adatokat (GYÖRFFY 1940, 485).
- ²⁰ „István királyfi, erdélyi herceg és a kunok ura a desvari hospesek kérésére megerősíti (IV) Béla királytól (állítólag 1236-ban) nyert kiváltságait.” A városnak átengedett terület határai között sorolja fel az oklevél *Vzreew*-et (EO I, 204; ÁÚO XIII, 758). A Szamosnak vagy ennek egyik baloldali mellékvízének a révé lehetett (ORTVAY 1882, 304).
- ²¹ Vö. SzO II, 51.
- ²² Vö. SzO IV, 232.
- ²³ Így lett pl. a török *Altunnévből* a magyarban előbb *Ohtun*, majd *Ajtony* (GOMBOCZ 1915, 24–25; BENKŐ 2002, 101; RÁSONYI 2004, 277), vagy a *Buldurból Buhtur* és abból *Bojtor* (RÁSONYI 1979, 148; RÁSONYI 2004, 277).
- ²⁴ Eszerint az Ojtoz név fejlődése a következőképpen történhetett: *Altuz > *Ohtuz* > *Ojtuz* > *Ojtoz* (RÁSONYI 2004, 278).
- ²⁵ Rásonyi kazak példája etimológiájának bizonyítására nem szerencsés, hiszen kipszak-török párhuzamot von a feltételezett úz eredetű földrajzi névhez, máskor viszont éppen arra hivatkozik, hogy a kipszak és köztörök hangtani különbségek miatt lehet elválasztani egymástól a besenyő és úz földrajzi és helynévi nyomokat.
- ²⁶ Angol nyelvű tanulmányában Rásonyi a helynév eredetét a *Kavas Kökey*, Igor énekben említet, szerinte úz, törzsnév második tagjában véli megtalálni, melyben a török *kök* 'kék' szó rejtőzik, kicsinyítő képzővel ellátva (RÁSONYI 1979, 147).
- ²⁷ Rásonyi szerint: *Bursa* > *Burcza* > *Borcza* > *Barcza* (RÁSONYI 1979, 147; RÁSONYI 2004, 276).
- ²⁸ Munkájában Bárh is megjegyzi, hogy Csík megye havasiban a bükkerdők termését hasznosítják a helyiek (BÁRTH 2004, 66; 69); Rásonyi is azt írja, hogy a magyar bik ~ bükk szó

- gyakran szerepel Csík megye toponymiajában (RÁSONYI 2004, 278).
- ²⁹ Vö. *Görgény* (CSÁNKI 1913, 669); *Görgény-Váralja* (uo. 681); *Görgény-Szentimre* (uo. 683); *Görgény-Adorján* (uo. 691); *Görgény-Hodák* (uo. 708); *Görgény-Nádas* (uo. 722); *Görgény-Orsova* (uo. 723).
- ³⁰ Vö. Ub II, 242 (idézi: ÁRVAY 1943, 135). A Négyfalut alkotó falvakat említi egy 1444-es diploma, emellett V. László egy 1456-os oklevele is, úgymint *Zent Mihali* (Csernátfalva), *Naggyfalw* (Hosszúfalva), *Turkester* (Türkös) és *Bachfalw* (Bácsfalva) (SZO I, 172) valamint I. Mátyás 1460-ban kelt diplomája (SZO I, 185-186) és János király oklevele 1531-ből (SZO II, 23).
- ³¹ Pürkerec viszonylag későbbi említése Hétfalu többi településéhez képest, valamint hogy a helynévnek román etimológiája van, arra mutat, hogy ez egy későbbi, román telep, a korábbi steppei határőrök falvai között.
- ³² Vö. FNEsz II, 626; 692; 793.
- ³³ „...silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis...” (SZENTPÉTERY 1923, 135).
- ³⁴ Pais azonban megjegyzi, hogy az oklevél hamis (PAIS 1927, 580).
- ³⁵ Az ezen a területen élő besenyők a tatárjárásig teljesíthettek határőri szolgálatot (ICZKOVITS 1939, 83).
- ³⁶ Vö. ÁMTF III, 540; 548.
- ³⁷ Vö. ÁMTF I, 557. Közvetlenül a falu határában emelkedik a *Curhana* (Korhány) nevű hegy; a név a török *qurān* 'halom' szóval függ össze. A Kárpát-medence több pontján is található Besenyő nevű település határában Korhány helynevek. Ezeknek az elnevezéseknek a besenyő eredete alig kétséges (GYÖRFFY 1940, 477-478; ÁMTF II, 50). Itt folyik a *Budak*-patak, amely talán a török nyelvekből adatható *budaq*, *butaq*, *budaā* 'ág' szavakkal függ össze (GYÖRFFY 1940, 494; FNEsz I, 222).
- ³⁸ Vö. ÁMTF II, 106.
- ³⁹ A Kárpát-medence területén elszórta jelentkező úz helynévi nyomok környékén is gyakran találunk besenyőkre utaló földrajzi elnevezéseket. Ezeket az adatokat régióként, az úz helyneves adatok mellett jegyzetben fogom felsorolni. Az összegyűjtött adatok közül csak a hely- és földrajzi nevekre koncentrálok, besenyőkhöz köthető etimológiákat nem taglalok.
- ⁴⁰ Úzdiszentpéterhez (itt még az Úzdi- előtag nélkül) vö. SZENTPÉTERY-BORSA 1987, 162 (1296. jún. 24); ÁMTF III, 373; AO I, 360 (1305. jún. 24); AO XIII, 115 (1329. ápr. 10). Feltehetőleg ez a helység felel meg a 14. századi pápai tizedlajstromban *Ozd* néven említett egyházas-helynek, melyről a településtől kelet felé elterülő főesperesség a nevét vette (CSÁNKI 1913, 411). Mivel a falvak nevei valószínűleg az Őzd névből származnak, melynek alapját az úz népnévben, illetve a szláv *osz* 'zab' szavakban keresik (FNEsz II, 293), a helynevek forrásértéke tárgyunk szempontjából kétséges. Érdekes viszont, hogy Uzdiszentpéter egyik birtoka a 14. század elején Pogánytelke (ÁMTF III, 373). Uzdiszentgyörgy első említése 1263: *Zent Georg* (ÁMTF III, 371). A települések mai román nevei: *Sîngeorgiu de Cîmpie*, *Sînpetru de Cîmpie* (HERNER 1987, 157; 160).
- ⁴¹ A név említései: 1192/374/425: *vallis Vz* (Úz-völgye) (ÁMTF I, 201; 6. jegyz). Említi a bácsi káptalan biznyságlevele is 1229-ben, *Vz* formában (HO 15).
- ⁴² Bács-Kiskun megyében, Harta vidékén, Szülle puszta közelében volt ez az úzok nevét őrző tó, amely napjainkra kiszáradt (ORTVAY 1882, 304).
- ⁴³ A birtokot más területekkel együtt Zsigmond Dalmáciában, a nikápolyi csata után, adományozta Radaak, Wlatichich Péter és Wayko részére. Ezt érvénytelenítette és adta vissza eredeti tulajdonosainak az 1405-ös oklevelében az uralkodó, azzal, hogy „a panaszosok a bosnyákoktól sokat szenvedtek...” (ZSO II/1, 510).
- ⁴⁴ A helynév etimológiája vtatott, kapcsolatba szokás hozni még skandnáv eredetű zsoldosokkal, akik a bizánci kútírókban *Ēdýēdēādē* néven bukkannak fel. Mindenestre a helynév Árpád-kori gyepőrző segédnép nyomát őrzi (BENKÓ 2003, 36).

- ⁴⁵ Dél-Magyarország területén több besenyő helynév is adathozható, ezek a határór telepek Bodrog, Valkó és Szerém vármegyében feküdtek: *Besenyő* falu a mai Monostorszeg vidékén, a régi Bodrog megyében, 1055: (hamis) *Beseneu*; 1092: (hamis) 1211, 1267: *Beseneu*; Berzéte monostorhoz tartozott *Besenyő* birtok 1396-tól, a régi Valkó vármegyében, feltehetőleg a mai Nuštar mellett lehetett; *Besenyő* nevű helység Szerém megyében, megfelel a mai Besenovo-monasztírnak (GYÖRFFY 1940, 418). A dél-magyarországi besenyő helyekhez vö. GÖCKENJAN 1972, 103-105.
- ⁴⁶ Vas vármegyei besenyőkre utaló helynévi nyom Besenyőgyümölcs (1221: *Besenengumuls*) határrész az elpusztult vasi Köröselő helység határleírásában; Besenyő nevű elpusztult helység (1281: *præd. Beseneu*), később major Gyöngyösapáti mellett valamint egy Besenyő nevű határrész a Vas megyei Kis-Somlyó és Hosszúfalu határában (GYÖRFFY 1940, 408; GÖCKENJAN 1972, 101).
- ⁴⁷ Vö. HO VI, 343. További említései, 1320: *Vzdy*; 1321: *Wzd*; 1347: *Wzdi*; 1370: *Wzd*; 1447: *Vzd* (CSÁNKI 1897, 456; AO VI, 27; 29; 50), 1501: *Wzd* (SZAKÁLY 1998, 189-190).
- ⁴⁸ További említései, 1497-1500: *Pwzthawzd* (CSÁNKI 1897, 456). Volt valaha ezen a területen egy *Uzdborjad* nevű falu, amely 1940-ben megszűnt; uzdi részét Sárszentlőrinc, borjádi részét Kölesd kapta (MTSH 12, 85).
- ⁴⁹ Somogy, de különösen Tolna megye területén jelentős számú besenyő helynévi nyom figyelhető meg, többek között Kölesd környékén is; ezek egyenkénti felsorolása helyett vö. GYÖRFFY 1940, 408-417; GÖCKENJAN 1972, 105. Hatházi is úgy látja, hogy „Egy kevert besenyő-úz töredék Sárvíz menti megtelepedése szempontjából akár figyelemreméltó is lehet – de kellő óvatossággal kezelendő – a több középkori oklevélből ismert Uzd falu neve. A település a besenyő szállásterület Tolna megyei szakaszán fekszik, Kajdacs, Partasdorog, Hodos, Varság, Középfalu és Kaptáros besenyő lakosságú falvaitól körülveve” (HATHÁZI 1996, 41).
- ⁵⁰ Csánki azt írja, hogy a falu első említése, 1383: *Wzfalua*. Egy 1301. dec. 30-ra keltezett oklevél szintén említi a falut *Vzfalu* alakban, egy határjárás leírásában (AO I, 101), később 1411-ben (ZSO III, 257; 261). Innen vette nevét *Úszalgó* és *Úszpeklén* (JUHOS 1882, 357; KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973, 21); vö. CSÁNKI 1890, 306; 309; ZSO VII, 165 (1419. máj. 29).
- ⁵¹ Vö. AO I, 95 (1301. dec. 1); ÁMTF III, 198 (1301).
- ⁵² Hont vármegyei besenyő település volt Hontbesenyőd község, a Szekince patak völgyében (GYÖRFFY 1940, 421).
- ⁵³ Vö. AO XXIII, 233 (1339: „*Wza Nyara hely*”). Besenyő birtok volt Szatmárban a mai Dob nevű helység a Balkány patak partján; „1261. István ifjabb király Balkun-Dob földet Szatmár vármegyében, mely azelőtt a besenyőké ...*terra Bissenorum*... volt, Apor grófnak adományozza” (GYÖRFFY 1940, 423-424; GÖCKENJAN 1972, 108-109).
- ⁵⁴ A régió besenyő helynévi nyomai: 1235/1404. II. András átírja a pécsi egyház korábbi okleveleit s megállapítja a püspökségnek a zágrábi és veszprémi püspökség felé eső határait „... *cum terris Bissenorum de Nadasth*...”; Nádasd helység hajdan Tolna, ma Baranya megyében, Pécsváradtól északkeletre; 1341. a pécsi káptalan jelentése Csabagáta birtokról: „*Johannes Byssenus dictus de Budmer... nobilis comitatus de Baran(a)*...”, Budmér helység Baranyában, Siklóstól északkeletre; 1349. poss. *Beseneu, que est in Bata in comitatu de Barana*; eltűnt Besenyő nevű helység a Tolna megyei Bata község mellett (GYÖRFFY 1940, 417-418; GÖCKENJAN 1972, 103).
- ⁵⁵ Kékes, 1320: *Vzfalu alio nomine Keykus*; 1348: *Kekus*; 1451: *Kekes, Vzha*. Nevével először 1320-ban találkozunk, amikor Benedek csanádi püspök birtoka. Az oklevél szerint Bihar megyében, Bojttól északra, északkeletre helyezkedett el Kékes, ahol később Úzháza pusztát találjuk (CSÁNKI 1890, 612; JAKÓ 1940, 277; ÁMTF I, 631). A település gyökerei a 12-13. század fordulójára nyúltak vissza, Úzfalu nevét valószínűleg egyik első birtokosáról, illetve

annak nemzetiségéről kapta (JAKÓ 1940, 277).

⁵⁶ Első okleveles említése, 1376: *Ws*; 1475: *Wzthelek* (JAKÓ 1940, 376), később beolvadt a Telegdiak uradalmába (JAKÓ 1940, 147).

⁵⁷ Bihar vármegye területén nagyszámú besenyő hely- és földrajzi név adatolható; Besenyő helység a mai Berekböszörmény határában (1226: *Besenu*), ma Besenyő puszta őrzi emlékét; Besenyő (1273: *Besenu*), ma is meglévő puszta Nagyváradtól dél-nyugatra, emellett terület el *Besentelek* (1319); mindezek mellett találhatók adatok Besenyő-tóról, -dombról, több pusztáról, melyek a besenyők nevét viselik (GYÖRFFY 1940, 424-425; GÖCKENJAN 1972, 108).

⁵⁸ A település okleveles említéseihez vö. PITI 2004, 193.

⁵⁹ Vö. GYÖRFFY 1940, 432.

⁶⁰ Besenyő betelepülések már közvetlenül a honfoglalás után történetek, de a 11. század közepétől, a besenyők steppei hegemoniájának bukása után már nem csak besenyő szórványok, hanem nagyobb létszámú csoportok is érkeztek a Magyar Királyság területére.

H A J D A N I V Á R M E G Y É I N K

Az egykori Csongrád vármegye

Csongrád vármegye jellemzői

A történelmi Csongrád vármegye a történelmi Magyarország középső-déli részén helyezkedik el. Közigazgatási határai északon Jász-Nagykun-Szolnok, északon és keleten Békés, keleten és délen Csanád, délen Torontál és Bács-Bodrog, nyugaton Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyékig terjedtek. Az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának vége felé, az I. világháború kitörése előtt a vármegye székhelye Szentés. Területe 3545 km², jelentősebb településből húsz volt a megyében. Az 1910-es összeírás szerint lakosainak száma összesen 143 946 fő, ami a megye területével összevetve 70,9 fő/km² népsűrűséget eredményez, mely az akkori országos átlagnál (64,6 fő/km²) jóval maga-

sabb. A terület etnikai megoszlását tekintve – a magyarság létszámának arányában – szintén meghaladja az országos átlagot, ugyanis ekkor a vármegye lakosságának 99,4%-a volt magyar. A felekezeti hovatartozást illetően a döntő többség római katolikus (95,3%),

míg a reformátusokhoz már jóval kevesebben (2,2%) tartoznak. Az evangélikusok aránya 1,1%, az izraelitáké úgyszintén.

Közigazgatásilag a megye három járásra tagolódott, mégpedig a csongrádi, a Tiszán inneni (Kis-kundorozsma székhellyel), és a tiszántúli (Mindszent székhellyel) járásokra.

1914-ben a vármegye területén három jelentősebb város volt: Szeged törvényhatósági jogú város, Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város és Szentés rendezett tanácsú város. Szeged közigazgatási területe 1914-ben 816